

ЎЗБЕКИСТОН ВА ИПАК ЙЎЛИ МАМЛАКАТЛАРИНИНГ ХАЛҚАРО, ИЖТИМОЙ – СИЁСИЙ ҲАМКОРЛИК МУНОСАБАТЛАРИ

*Моҳира Мирзаева Қурбановна,
Самарқанд давлат университети
Самарқанд, Ўзбекистан
e-mail: mohira7450@gmail.com*

Аннотация: Мақолада Шарқ ва Ғарбнинг илмий, маданий, диний алоқалари, фан кашфиётлари, ижтимоий ҳаётдаги ютуқлари ва ғарб билан интеграциялашуви жараёнидаги буюк ипак йўлининг роли фалсафий жиҳатдан таҳлил қилинади. Бундан ташқари дунё халқларининг ижтимоий-иқтисодий тараққиёти учун янги имкониятлар ипак йўли орқали очилиб, бу жараёнда халқлар, миллатлар бир бирларининг қадриятлари билан танишганлиги, улар ўртасидаги дўстлик, ҳамкорлик муносабатлари, энг муҳими, мамлакатлараро тинчлик, барқарорлик мустаҳкамланганлиги очиб берилади.

Калит сўзлар: Шарқ, Ғарб, маданият, дин, илм, интеграция, буюк ипак йўли, ижтимоий-иқтисодий тараққиёт, халқ, миллат, қадрият, дўстлик, ҳамкорлик, тинчлик, барқарорлик

Аннотация: В статье рассматривается научно-философский анализ роли Великого шелкового пути в процессе научных, культурных, религиозных отношений, научных открытий, достижений в общественной жизни и интеграции Востока с Западом. А также анализируется что, благодаря Великому Шелковому пути были открыты новые возможности для социально – экономического развития народов мира. В ходе которого народы и нации узнали о ценностях друг друга, дружбе и сотрудничестве между ними, а самое главное укреплялся международный мир и стабильность.

Ключевые слова: Восток, Запад, культура, религия, наука, интеграция, великий шелковый путь социально-экономический развитие, народ, нация, ценность, дружба, сотрудничества, мир, стабильность

Annotation: The article philosophically analyzes the role of the Great Silk Road in the process of scientific, cultural, religious ties, scientific discoveries, achievements in social life and integration with the West of East and West. In addition, new opportunities for the socio-economic development of the peoples of the world will be opened through the Silk Road, in the process of which peoples and nations will get acquainted with each other's values, friendship and cooperation, and most importantly, international peace and stability.

Keywords: East, West, culture, religion, science, integration, the Great Silk Road,

socio-economic development, people, nation, values, friendship, cooperation, peace, stability

Биз биламизки ҳозирги кунда дунё мислсиз даражада ўзгариб, ижтимоий, маданий, маънавий муносабатлар интеграциялашуви бир мунча тезлашиб кетди ва бир қатор умумбашарий муаммоларнинг пайдо бўлиши, табиийки, бутун жаҳон халқларини ташвишга солмоқда.

Дарҳақиқат Ўзбекистон Президенти Ш.М.Мирзиёев “Дунё шиддат билан ўзгариб, барқарорлик ва халқларнинг мустаҳкам ривожланишига раҳна соладиган турли янги таҳдид ва ҳавфлар пайдо бўлаётган бугунги кунда маънавият ва маърифатга, ахлоқий тарбия, ёшларнинг билим олиш, камолга интилишга эътибор қаратиш ҳар қачонгидан ҳам муҳимдир. Айнан таълим ва маърифат башарият фаровонлигининг асосий омилларидан ҳисобланади, инсонларни эзгуликка даъват этади, саховатли, сабр-қаноатли бўлишга ундайди,”¹ дейди.

Шу боис сиёсий, ижтимоий-иқтисодий, экологик ҳавф-хатарларнинг салбий таъсирини олдини олиш, ёшлар онгини ҳимоя қилиш учун, умуммиллий ва умуминсоний мерослар, қадрият ва анъаналардан оқилона фойдаланиш бугунги куннинг долзарб вазифасидир. Бу жараёнда эса Шарқ ва Ғарб халқлари учун «Буюк Ипак йўли» ижтимоий заруриятга айланиб, миллатлар ўртасидаги ижтимоий, сиёсий, иқтисодий, маданий алоқаларга, минтақавий ҳафсизликка ва ижтимоий-сиёсий барқарорликни таъминлашга хизмат қилиши, жамиятнинг тадрижий ривожланиши, жаҳон тизимида интеграциялашуви учун асосий негиз ва шарт шароит яратиши шубҳасиздир.

Дарҳақиқат Ш.Мирзиёев бу ҳақда шундай дейди, “Маълумки, бизнинг минтақамиз, авваламбор, бугунги Ўзбекистон замини ислом илм-фани ва маданиятининг қадимий бешикларидан бири ҳисобланади. Муҳтарам уламолар, имом-хатиблар, жамоатчилик вакиллари билан бирга динимиз тарихи, буюк алломалар ва азиз-авлиёларимиз меросини ўрганиш ва тарғиб этиш бўйича бошлаган ишларимизни давом эттиришимиз керак.”²

Дарҳақиқат Марказий Осиё халқлари инсоният цивилизацияси тараққиётининг энг олдинги босқичларидан бирида бўлган XI–XII ва XIV–XV асрлар Шарқ уйғониш даврининг биринчи ва иккинчи босқичларида юзага келган бир қатор асарларнинг умумийлиги, дин, эътиқод, фалсафа, бадиий адабиёт, мусиқа, фан, меъморчилик ва санъатнинг ўхшашлиги ва бир-бирига яқинлиги Марказий Осиё, Яқин ва Ўрта Шарқ халқлари маданиятининг ўзаро

¹ Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Тошкент: Ўзбекистон 2017.

² Ш. Мирзиёевнинг 2017 йил 15 июндаги “Ижтимоий барқарорликни таъминлаш, муқаддас динимизнинг софлигини асраш – давр талаби” мавзусида ўтказилган анжуманда сўзлаган нутқидан.

алоқадорлиги ва таъсирчанлигини кўрсатди.

Ижтимоий–сиёсий ҳаётдаги зарурият, иқтисодий ва маданий алоқалар бу халқларнинг маданиятини бир–бирига яқин ва маълум даражада муштарак маданиятга айлантди. Масалан, Форс–тожик классик адабиётининг мероси ҳисобланмиш Фирдавсий, Ҳайём, Хофиз, Саъдий, Жомий ва бошқаларнинг асарлари бир неча асрлар давомида бутун Марказий Осиё халқлари учун маълум даражада умумий бўлиб келди ҳамда Озарбайжонлик шоир ва мутафаккир Низомий, Ҳиндистонлик Амир Хусрав Дехлавийларнинг ижодий таъсири остида ўзбек шоирлари ва мутафаккирларининг энг яхши асарлари вужудга келди.

Навоий ижоди хусусан, «Хамса» асари XVI–XVIII асрлардаги барча туркий ва форс–тожик бадиий адабиёти ижтимоий фикрларининг ривожига жуда катта таъсир кўрсатди. Бу даврларда яшаб ижод этган Турк, Озарбайжон, Хоразм, кўқон хонликларидаги, шарқий Эрон ва Афғонистондаги шоир–уламолар Навоий маънавий хазинасидан илҳомландилар ва баҳраманд бўлдилар ва ундан ўргандилар. Ижтимоий маданиятнинг бу ўзаро таъсири халқлар ижтимоий миллий маданиятининг ривожланиши ва бойишига олиб келди.

Форобий, Хоразмий, Фарғоний, Юсуф Хос Ҳожиб, қошғарий, Ал Беруний, Ибн Рушд, Ибн Сино, Рудакий, Румий, Ҳофиз, каби мутафаккир олимларнинг ижоди Шарқ билан Ғарб мамлакатлари ўртасида ижтимоий, иқтисодий, сиёсий алоқаларнинг кучайиши, интенсивлашишига, халқлар маданиятларини ўзаро интеграциялашувига катта таъсир кўрсатди. Масалан, Форобий қадимги юнон илми ва фалсафасини айниқса Арасту асарларини мукамал билган, унинг таълимоти билан янги Афлотун таълимотини бирлаштира олган, ислом фалсафасига оламшумул ҳисса қўшган ва шулар боис Арастудан кейинги «Иккинчи муаллим» (ал муаллим ас соний) номи билан машҳур бўлган буюк олим сифатида танилди.

Бу даврда Шарқ ва Ғарб ижтимоий–маданий муносабатларни ўрнатишда техник жиҳатдан содда транскомуникациялардан фойдаланилган бўлса ҳам бу жараён тез суръатлар билан ривожланди. Айниқса, илм фан соҳасидаги интеграциялашуви шунда кўринадикки, Марказий Осиё мутафаккирларининг асарлари XII асрдан бошлаб Европада илмий-адабий тил ҳисобланган лотин тилига таржима қилина бошланди, сўнг XVII–XVIII асрда инглиз, испан, немис, француз тилларига таржима қилинди. Форобийнинг Аристотелга ёзган шарҳларини Берлин академияси нашр қилди. XVIII аср охирида Ф.Дитереци унинг фалсафий трактатларини, айниқса унинг сиёсий фалсафасини (ал-мадинат ал-фазила) синчиклаб ўрганди. Асли Сирдарёда дунёга келган аллома олим Форобий умрининг анчасини Халабда, Ҳамадонийлар саройида ўтказган бўлиб, «Уд» созининг ихтирочиси сифатида ҳам танилди, шу сабаб уни немис файласуф шоирлари ўзларининг шеъриятида мусиқа файласуфи этиб талқин этадилар.

Фридрих Рюкерт «Morgenlandische sagen und Geshichten» («Шарқона ривоятлар ва афсоналар») асарида Форобийнинг бир куй ижро этиб барчани шоду хуррам қилгани, иккинчи куй билан кўз ёш тўкишга мажбур этгани, учинчи куй воситасида эса уларни ухлатиб қўйганини тасвирлайди. Бу ҳолат Форобийнинг ғарб санъати ва ижтимоий маданияти ва дунёқарашига қанчалик катта таъсир этганини кўрсатади.

Шарқнинг Ғарбга таъсири масаласи неча асрлардан буён тараққийпарвар зиёлилар томонидан мушоҳада қилиниб, баъзи ғарбдаги тадқиқотчилар бу масалага шубҳа билан қарайдилар. Таниқли олима Ф.Сулаймонованинг барча нурлар Шарқдан таралишини ифодаловчи «Шарқ ва Ғарб» номли монографиясида таҳлил этилганидек, «ипак йўли» атига Шарқ ва Ғарб ўртасидаги савдо-иқтисодий алоқалар воситаси эмас, айти чоғда Европани маънавий уйғотган ҳаётбахш йўл ҳамдир. Самарқанд, Бухоро, Хива, Фарғона, Кеш, Термиз каби шаҳарларда ойлаб, йиллаб истиқомат қилган, ажнабий савдогарлар халқимизнинг турмуш тарзи, урф-одатлари ва маънавиятга хос қирраларини ўрганиб, маъқул бўлганларини ўз юртларига бориб тарғибот қилишга ҳаракат қилганлар».³

Мавжуд адабиётлар таҳлилидан кўринадики, «Ипак йўли» орқали Шарқдан ўзлаштирилган илғор анъаналар ва қадриятлар Ғарбга қандай наф келтирганлигини умумлаштириб кўрсатишга мойиллик сезилмайди. Лекин Ғарбдаги ўз даврининг етук алломалари «Шарқ ва Ғарб сингиша олмайди, барча илмлар Ғарбда пайдо бўлган, шарқликлар росмана илмий тафаккур қилишга қодир эмаслар» руҳидаги «европамарказчилик» ақидаси зарарли оқибатлар келтириб чиқаришини пайқашди ва тарихга холисона муносабатда бўлишди.

Чунончи, Г. Гердер, В. Гёте, А. С. Пушкин, Н. Чернишевский, Э.Ренон, И.Голдцихер, Е.Бертельс, А.Крачковский, А.Мец, Н.И.Кондрад жаҳон маданияти тараққиётида Шарқнинг, хусусан «Ипак йўли» минтақаларининг ўрни, интеграцияси хусусида илмий асосланган фикрларни билдиришди.

Эринбург (Шотландия) университетининг профессори Уолт Монтгомэри Уоот ҳам одилона фикр юритиб, «Шарқ... Ғарбий Европа билан нафақат ўзининг моддий маданияти ва техникавий кашфиётларда эришган ютуқларини баҳам кўрди, у нафақат Европада илм-фан ва фалсафа тараққиётига рағбат берди, балки Европанинг ўзини-ўзи ҳақида янгича тафаккур яратишига олиб келди»⁴ - дейди.

Шарқ ва Ғарб ижтимоий-маданий интеграциялашувида, фан ва маданиятнинг юқори чўққига кўтарилишида Ибн Синонинг ўрни беқиёс бўлиб, тиббиёт илмининг ривожини, хусусан унинг «Ал қонун фит-тиб» асари катта ўрин

³Сулаймонова Ф. Шарқ ва Ғарб. -Т.: Фан, 1994,1998. Инсон борлиқнинг гултожи, шарафи.\\ «Соғлом авлод учун», 1998..№10-11 -Б.-22.

⁴ Кўчирма А.Шернинг «Соғлом авлод учун» журналидаги сўнги сўздан олинди.1998, 10-11сон, -Б.23

тутгани маълум. Унинг асарлари табиатшуносликнинг инсонни ўрганадиган соҳасига киришга йўл очди.

Шу боисдан ҳозирги кунда аجدодларимиз илмий меросининг жаҳон цивилизациясидаги урнига алоҳида эътибор қаратилиб, Ш.М.Мирзиёев «Ҳақиқатан ҳам, азалдан турли савдо йўллари, маданият ва цивилизациялар чорраҳасида жойлашган боқий Бухоро, унинг кўпни кўрган, илм-маърифат, дину диёнат, бунёдкорлик борасида ном қозонган халқи ҳар қандай ҳурмат ва эътиборга муносибдир. Азим Зарафшон дарёси бўйида жойлашган бу гўзал воҳадаги Варахша ва Наршах сингари қадимий цивилизация ўчоқлари, кўҳна Арк, Сомонийлар мақбараси, Чашмаи Аюб, Минораи Калон, Чор Бакр ва ўнлаб ноёб меъморий обидалар бизнинг тарихимиз, маданиятимиз қандай чуқур илдизларга эга эканини яққол тасдиқлайди. Бу қутлуғ заминдан етишиб чиққан Имом Бухорий, Абу Али ибн Сино, Муҳаммад Наршахий, Абдуҳолик Ғиждувоний, Мир Саид Кулол, Хўжа Ориф Ревгарий, Баҳоуддин Нақшбанд каби буюк мутафаккирларнинг номлари, уларнинг бой мероси бутун Шарқ ва Ғарб оламида машҳурдир.»⁵ - деб таъкидлади. Чунки ўрта асрлардаёқ Ғарб олимларининг эътиборини тортган қомусий олим Абу Али ибн Синонинг илмий мероси XII асрдаёқ Европалик олимларнинг тадқиқот марказига айланиб, унинг фаолиятини ўрганиш борасида немис олимлари асосан табиий фанлар соҳасида муҳим илмий тадқиқот ишлари олиб бордилар. Ўрта аср ислом табиатшунослиги мутахассиси Айльхард Видеманн «Ибн Синонинг кўриш жараёни ҳақидаги тасаввурлари» деган тадқиқот ишини яратди. Липперт алломанинг офтальмология соҳасидаги тажрибалари устида иш олиб борди. Макс Хортен Ибн Синонинг камалак ҳақидаги тушунчалари билан бирга, унинг метафизикасини ҳам ўрганди. Швейцариялик Х.Сутер эса шу мавзунини кенгрок тадқиқ этди.

Бундан ташқари XII асрдаёқ Европалик олим Г.Кремонский Ибн Синонинг "Тиб қонунлари" китобини лотин тилига таржима қилган эди.⁶ Бу китоб Европа Университетларида XVII асргача дарслик сифатида қўлланилиб, 1284-йилда ҳаким Арманго Ибн Синонинг тиббиётга оид бошқа асарларини лотин тилига таржима қилган эди. Шу тариқа XII-XIII асрларда алломанинг илмий қарашларидан Европа халқлари кенг фойдаланиб, унинг қомусий билимларига қизиқиш француз олимлари орасида ҳам устунлик қилди. Манбааларнинг гувоҳлик беришича, ўз даврининг машҳур олими, француз жарроҳи Ги де Шолиак (1300-1368 йиллар) Ибн Синони ўзининг устози деб билган ва унинг меросини кенг ташфиқ қилиб, тиббий асарларида Ибн Синонинг номини 600 марта тилга олган.⁷ Яна бир француз олими Никола Ореси (1323-1382) Абу Али

⁵ Мирзиёев Ш. Буюк келажигимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қураимиз. Т.: «Ўзбекистон», 2017. –Б.145

⁶ "Курьер", ЮНЕСКО", 1960, ноябр, стр.5

⁷ Уша манбаа, стр.2

ибн Синонинг рухий касалликларни даволаш бобида кашшофлигига тан бериб, Франция университетларида бу китоб XVII асрларгача муҳим қўлланма сифатида фойдаланилган, Брюссел университетида эса ўқув дастури сифатида 1909-йилгача мавжуд бўлган.

Бундан ташқари шарқ олимларидан яна бири ғарбда Аверроэс номи билан танилган Ибн Рушд, Аверроизмда илми ақлиянинг чўғларини илк бор кўзга ташлади. Бу илми ақлия кейинчалик Декарт, Спиноза, Лейбниц каби буюк ақл эгаларининг етишиб чиқишига сабаб бўлди ва улар тафаккурнинг янги қатламларини кашф этдилар.

Дарҳақиқат Шарқ ва Ғарб ўртасидаги илмий-маданий муносабатларнинг ипак йўли орқали ривожланиши ва интеграциялашувида Марказий Осиё олимларининг фаолияти беқиёс бўлиб, Ал Фарғоний Европада Ал-Фраганус номи билан Ғарб олимларини хайратга солди ва уларнинг янги-янги кашфиётлари учун асос яратди. Абу Райхон Беруний Маҳмуд Ғазнавийнинг ипак йўлидаги Ҳиндистонга уюштирган бир неча сафарларида ҳамроҳлик қилди. У ўзидан кейин ўлкан ва бой илмий-маданий мерос қолдирган олимдир. Ғарб шарқшунослари кўп йиллар давомида шу меросни ўрганиш билан шуғулландилар. Дастлаб Эдуард Захау Берунийнинг «Осорул - боқия» (Шарқ халқлари хронологияси) трактатини таҳрир ва таржима қилди. Бу асар ҳанузгача тарихчи, файласуф олимлар учун тенгсиз манба бўлиб хизмат қилиб келади. Бундан ташқари, Э.Захау «Китоб Фи л-Ҳинд» асарини ҳам чоп этди ва уни инглиз тилига таржима қилди. Бу китоб, муболағасиз айтиш мумкинки, бегона маданият, дин ва фалсафани холисона тадқиқ этишнинг илк юксак намунасидир, унда баён этилган ҳаётга ҳиндий дунёқараш таҳлили то ҳанузгача асосли эътибор касб этиб келади. Бу икки йирик асар Берунийнинг номини шарқшунос-олимлар доирасидан ташқарида ҳам машхур этди.

Берунийнинг асарлари Шарқ ва Ғарб халқлари маданияти ва маънавиятининг интеграциялашуви ва юксалишига катта таъсир кўрсатди. Унинг ғарб олимлари ижодига таъсири ўрта асрларда бўлгани каби XIX ва XX асрларда ҳам давом этди. Махс Майерхоф 1932 йилда Берлинда «Берунийнинг фармакогнозиясига кириш» асарини таржима қилиб нашр эттирди. И.Франке «Берунийнинг астрологиялар ҳақидаги трактати» номли илмий иш ёзди. Илмий-маданий интеграция натажасида Бонн университети, кўп йиллар Беруний ҳақидаги илмий тадқиқотлар маркази ҳисобланиб, бу даргоҳда унга бағишланган янги асарлар ғояси туғилди ва яратилди.

Шулардан бири Вили Хартнер ва Маттлас Шрамм буюк табиатшунос ҳақидаги янги маълумотларни тақдим этдилар. 1925 йилдаёқ Шой «Беруний астрономияси ҳақида» илмий мақолалар ёзди. Шу билан бирга Паул Каленинг ташаббуси билан Германияда ишлаган араб ва турк олимлари ҳам Берунийнинг

улкан илмий меросидан айрим хос соҳаларни ўргана бошладилар. Масалан, Суриялик Яҳё Ҳашмий «Берунийнинг тошлар ҳақидаги китоби» мавзусида илмий диссертация ёқлаб, бу илмий иш билан Ғарб олимларини ҳайратга солди. Ёки 1974 йилда Нью-Йорк университетида Беруний ва Румий ижодига бағишлаб ўтказилган илмий конгрессда Ханс Роберт Рёмер Беруний ҳақида Европада, хусусан, Германияда яратилган илмий тадқиқотлар тўғрисида фойдали тавсиф берди.

Юлиус Руска Беруний асарларидаги табиий-илмий масалаларни ўрганди. Хельмут Риттер Берунийнинг «Патанжали йог сутрасидан қилган таржималари» номли илмий тадқиқоти билан (origens 1954й), берунийшуносликнинг янги қиррасини очди.

Юқоридаги фикрлардан кўриниб турибдики аллақачон Шарқ тафаккури ўрнини объектив тарзда англаш ва шу асосда Шарқ билан Ғарб эришган ютуқларни бирлаштириш орқали умумжаҳон тафаккури тараққиётини юксалтириш мумкиндир. Тараққиёт фалсафаси берадиган ягона ҳаққоний, энг тўғри сабоқ ҳам ана шудир—қолган барчаси фаромушлик ҳамда ноилмийликдир.

Биз биламизки кўп асрлардан бери Шарқ ва Ғарб бошқа – бошқа олам деган фикр айтиб келинади. Бугун бу бидъатни ислом ва христиан дунёлари ўртасидаги қарама-қаршиликка айлантиришга уринувчилар ҳам топилиб турибди. Ҳолбуки, Редьярд Киплинг ва ундан юз йил муқаддам Франклин Шарқ билан Ғарб ҳам аслида бир ҳилқат – худонинг измидаги дунёдан бошқа нарса эмаслиги ва бу дунёда инсон қандай яшаши лозимлигини билиш ҳам мураккаб вазифа эмас эканлигини айтиб ўтганлар. Барча миллат орасида бу ҳақда намуна бўлган зотлар кўп. Масалан, Франклин қаламига мансуб бир ривоят буни тасдиқлайди.⁸ У «Таъқибга қарши ривоят» деб аталади.

Бу ривоятда инсон маънавиятининг ахлоқий жиҳатлари яъни инсонпарварлик, мухтожларга ёрдам қўлини чўзиш, кўмаклашиш фазилатлари

⁸ Муқаддас каломга таклидан; кўёш ғарбга оққанда Иброҳим чиқиб чодир остонасига ўтирди; ва сахро бағрида кексалиқдан қомати букилган, таёққа таяниб бораётган одамни кўрди; Иброҳим ўрнидан турди, унинг олдида борди ва деди: «Илтимо қиламан, чодиримга марҳамат эт, таҳорат ол, туни билан дам ол, эртага сабоҳда туриб йўлингга давом этасан»; аммо у одам жавоб қилди «Йўқ, чодирингга кирмайман, мен мана шу дарахт остида тунашни истайман»; Иброҳим ўзоқ илтимо қилди ва у одам кўнди ва улар чодирга кирдилар ва Иброҳим нон ушатди ва улар баҳам кўрдилар; шунда Иброҳим унинг Худога шукрона айтмаганини кўрди ва деди: «Нима учун сен еру осмонлар яратувчиси бўлган Тангри таолога ҳамду сано айтмадинг?»; ва у одам жавоб қилди: «Мен сен айтаётган худога сизинмайман ва унинг номини тилга олмайман, чунки ўзимга ўзим худо ясаб олганман ва у доим менинг уйимда ва менга ҳамма нарсани беради»; бу одамга нисбатан Иброҳимнинг ғазаби кўзғалди ва ўрнидан туриб унга ташланди ва дўппослаб, келган сахросига кўвиб чиқарди; ярим кечада Худо сўради: «Эй, Иброҳим, мусофир қани?»; Иброҳим жавоб берди: «Эгам, у сенга сизинмайди, сенинг номингни зикр этмайди, шунинг учун мен уни «кўзимга кўринма» деб сахрога кувиб юбордим»; Худо айтди: «Менга осийлик қилганига қарамай, унга бир юз тўқсон тўққиз йилдан бери чидаб келаман, ризқини киймайман, яланғоч қўймайман, сен эса, э гуноҳкор, бир кечага ҳам чидамадингми?»; ва Иброҳим тавба билан саждага бош қўйди: «Эй эгам, бу бандангни авф эт, чиндан гуноҳга ботдим, авф эт, ўтини ёлвораман»; ва Иброҳим саждадан бош кўтарди, сахрога чиқди, мусофирни узоқ излади, у билан чодирга қайтди, унга меҳрибонлик кўрсатди ва эрталаб совға-саломлар билан уни кузатиб қўйди;

Аллоҳ Каломига суянган ҳолда талқин қилинмоқда. Демак инсон ҳамма вақт яхшилик қилишга интилиши керак.

Маълумки, дунёда турли динлар мавжуд. Уларга турли халқлар эътиқод қилиб келади. Франклин ана шу эътиқодда ҳам умумийлик бор деб қуйидаги фикрни айтади: битта худо бор ва у дунёни яратган; ўз ҳикмати билан дунёни бошқаради; унга мўминлик, ибодат ва шукроналик билан сифиниш лозим; аммо худога бандаликнинг энг мақбули –бошқа одамларга яхшилик қилишдир; руҳ ўлмайди; Худо шаксиз эзгулик учун тақдирлайди ва ёмонликни ё бу дунёда, ёки у дунёда жазолайди».

Дарҳақиқат халқларнинг турли динда бўлишига қарамай эътиқодда яқинлиги Шарқ ва Ғарб маданияти, фалсафасининг уйғунлигини кўрсатади.

Ҳозирги кунда бутун ер юзидаги 1 миллиард 500 миллиондан ортиқ ислом динига эътиқод қилувчилар аввало бир миллат вакилларидан иборат эмас, улар орасида араблар, туркий ва форсий халқлар билан бирга Ғарбда инглиз, фаранг, олмонлардан тортиб, Шарқда япон, индонезиялик, малайзияликларгача, Африкада эса негрлар ҳам бор. Ислом жаҳоний динлардан бири, унга эътиқод қилувчилар ирқий жиҳатдан ҳам турличадир. Мусулмонларни ягона ислом миллати деб эмас, балки Биру-Бор Аллоҳ таолонинг бандалари, Ҳазрат Муҳаммад алайҳиссаломнинг умматлари, деб тушунмоқ жоиз. Мусулмончилик–умматлар бирлигидир.⁹ Худди шундай фикрларни бошқа жаҳон динлари бўлмиш буддавийлик, христианлик ҳақида ҳам айтиш мумкин.

Агар мендан, нега миллий қадриятларимиз шунча замонлар оша безавол яшаб келаяпти, деб сўрашса, бу аввало, муқаддас динимиз ҳисобидан, деб жавоб берган бўлур эдим,-дея таъкидлаган эди И.А.Каримов.¹⁰

Куришиб турибдики илм фан билан бир қаторда ислом дини ва таълимотлари ипак йўли бўйлаб кўплаб мамлакатларга тарқалди. Айни пайтда буддавийлик, насронийлик, монийлик, иудаизм каби динлар ва диний оқимлар ҳам ўзгача фикр ва дунёқарашлари билан ипак йўли ўтган мамлакатларга кириб келдилар ва Марказий Осиё шаҳарларида ўз марказлари ва ибодатхоналарига асос солдилар.

Исломга қадар ипак йўли ўтган мамлакатларда будда динига эътиқод кучли бўлган. Унинг таълимоти ҳам халқлар маданиятини яқинлаштиришга, маънавиятини шакллантиришга интилувчи жаҳон динларидан бири эди. Буддавийлик ўта ривожланган жой Термиз яқинидаги Далварзинтепа бўлиб, бу ерда археологлар томонидан буддага бағишланган бутун бошли хазина топилди, у Ўрта Осиё жанубидаги қудратли ва энг йирик буддавийлик маркази бўлганлигини кўрсатади. Булар алоҳида мавзу бўлиб кейинги

⁹ А. Иброҳимов, Х Султонов, Н.Жўраев, Ватан туйғуси -Т.: «Ўзбекистон» 1996 –Б. 75.

¹⁰ И.А.Каримов. Ўзбекистон ХХІаср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва таракқиёт кафолатлари. –Б.35.

тадқиқотларимизда фикримизни давом этдирамиз.

Хулоса қилиб айтганда шарқдаги илмий кашфиётлар, маданий ҳаётдаги ютуқларнинг ғарб билан интеграциялашуви объектив жараён бўлиб, транскоммуникацияларнинг етарли даражада ривожланмаганлигига қарамасдан ипак йўли орқали амалга оширилган ижтимоий-маданий муносабатлар заруриятга айланди. Бундан ташқари ижтимоий-маданий ва илмий муносабатларнинг интеграциялашуви Шарқ ва Ғарб халқларининг ижтимоий-иқтисодий равнақи ва тараққиётининг истиқболи учун янги-янги уфқларни очиш имкониятини бериб, бу жараёнда халқлар, миллатлар, элатлар турмуш тарзи, кадриятлари, дин, эътиқод анъаналари билан танишди, ўзларига хос хулосаларга келиб, мосларини ҳаётларига татбиқ этиш, муайян дунёқарашни шаклланишига асос бўлди ва халқлар ўртасидаги дўстлик, ҳамкорлик муносабатларини ўрнатишга, энг муҳими, мамлакатлараро тинчлик, барқарорликни сақлаб туришга хизмат қилмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Иброҳимов А., Х Султонов, Н.Жўраев, Ватан туйғуси -Т.: «Ўзбекистон» 1996 –Б. 75.
2. Каримов И.А. Ўзбекистон ХХІаср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. –Б.35.
3. "Курьер", ЮНЕСКО", 1960, ноябр, стр.5
Уша манбаа, стр.2
4. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Тошкент: Ўзбекистон 2017.
5. Мирзиёев Ш. 2017 йил 15 июндаги “Ижтимоий барқарорликни таъминлаш, муқаддас динимизнинг софлигини асраш – давр талаби” мавзусида ўтказилган анжуманда сўзлаган нутқидан.
6. Мирзиёев Ш. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. Т.: «Ўзбекистон», 2017. –Б.145
7. Сулаймонова Ф. Шарқ ва Ғарб. -Т.: Фан, 1994,1998. Инсон борлиқнинг гултожи, шарафи. «Соғлом авлод учун», 1998...№10-11 -Б.-22.
8. Шер А. //кўчирма// «Соғлом авлод учун» журналидаги сўнги сўзидан олинди.1998, 10-11сон, -Б.23